

Rubber- en tabaksplanters op Sumatra, 1945-1957/58'

Dit artikel beoogt een antwoord te geven op de vraag in hoeverre het ondernemersklimaat in het naoorlogse Indonesië tot aan de nationalisaties van 1957/58 voor de Nederlandse rubber- en tabaksondernemers veranderde. Zowel de rubber als de tabak waren agrarische exportproducten, die beide hun productiecentra op Sumatra hadden. Op Borneo werd ook rubber en tabak geteeld, maar dit gebeurde grotendeels door de plaatselijke bevolking, niet door Nederlandse planters. De rubber was rond 1930 het belangrijkste tropische exportgewas van Indonesië geworden, terwijl de tabak zijn grote bloeitijd achter de rug had (rond de eeuwwisseling).

Direct na de Tweede Wereldoorlog kregen de Nederlandse ondernemers te maken met een onafhankelijkheidsstrijd en de daaropvolgende onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië, waarmee dit land een buitenlands ondernemingsgebied werd.

De periode 1945-1949

Na de capitulatie van Japan in augustus 1945 stonden de Nederlandse ondernemers in Indonesië voor de grote opgave hun werkzaamheden, die in de oorlog volledig waren stilgelegd, te hervatten. De situatie was in Indonesië door de oorlog sterk veranderd. De reeds voor de Tweede Wereldoorlog bestaande nationalistische gevoelens onder de Indonesische bevolking waren door de Japanse bezetters gestimuleerd en ten eigen voordele gebruikt, waarbij de overrompelende nederlaag die Nederland in 1942 tegen Japan leed de Indonesische gevoelens van eigenwaarde en eigen-kunnen deed groeien².

Direct na de Japanse capitulatie riep Soekarno met stilzwijgende toestemming van de Japanners de onafhankelijke 'Republiek Indonesia' uit. Hij slaagde erin in grote delen van Java en Sumatra het Republikeinse gezag te laten gelden. Dit ging ten koste van de Britse Geallieerde legers die op Sumatra slechts kleine gebieden rond Medan en Palembang onder controle hadden. Op Borneo en in Oost-Indonesië (de Grote Oost) hadden de Republikeinen weinig tot geen feitelijk gezag. Deze gebieden konden in juni 1946 zonder veel problemen door de Engelsen aan de Nederlandse autoriteiten worden overgedragen.

Op Java en Sumatra werden in datzelfde jaar de enclaves van de Geallieerden aan de Nederlanders overgedragen. De situatie op deze twee eilanden bleef echter zeer chaotisch: in naam vielen ze onder Nederlands gezag, maar het 'de facto' gezag werd in het grootste deel van de eilanden door de Republikeinen uitgeoefend. De economisch belangrijke gebieden van Sumatra, zoals de rubber- en tabaksplantages in het midden en noordoosten van het eiland, bleven onbereikbaar voor hun Nederlandse eigenaren.

Omdat de onderhandelingen tussen de Nederlandse en Republikeinse autoriteiten geen bevredigende resultaten opleverden, gingen de Nederlanders in juli 1947 over tot de Eerste Politionele Actie. Deze militaire operatie staat bekend onder de naam 'Operatie Product', omdat zij in eerste instantie was gericht op herovering van voor Nederland economisch belangrijke gebieden. Dit doel werd bereikt: de belangrijke rubber- en tabaksgebieden van Sumatra's Oostkust (en de olie- en steenkoolgebieden op midden-Sumatra) werden door de Nederlanders op de Republikeinen heroverd. Veel rubber- en tabaksplanters konden naar hun ondernemingen terugkeren. Het herstel werd bemoeilijkt door aanvallen van Republikeinse guerilla's.

De tabaksplanters troffen op hun ondernemingen een grote chaos aan: veel bedrijfsgebouwen, zoals droog- en fermenteschuren waren volledig verwoest of verkeerden in een sterk verwaarloosde staat. Geen van de voor de oorlog aanwezige droogschuren had de oorlog overleefd en ook de irrigatiesystemen verkeerden in een slechte conditie³. De door de Japanners aangerichte schade aan het rubberareaal viel nogal mee: slechts 10% (ca. 60.000 ha.) van dit areaal bleek gerooid te zijn⁴. Slechter was het gesteld met het verwerkingsapparaat: talrijke fabrieken waren ernstig beschadigd en onderdelen hiervan waren door de Japanners afgevoerd.

De schade in de rubberindustrie was een groot probleem want deze industrie zou in het proces van economische wederopbouw van Indonesië een belangrijke plaats moeten gaan innemen als het aan de Nederlandse autoriteiten lag. Reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog had de Nederlands-Indische regering haar plannen ten aanzien van de wederopbouw van de landbouwcultures aan de ondernemers kenbaar gemaakt. De Nederlands-Indische regering hechtte groot belang aan de directe hervatting van de landbouwexportproductie in verband met de werkgelegenheid, het vergaren van deviezen en het belang van verschillende Nederlandse exportgoederen voor de wederopbouw van andere landen, bijvoorbeeld rubber voor de Amerikaanse auto-industrie⁵. Deze drie argumenten hadden de regering doen besluiten zich in de eerste periode na de oorlog op de productie van rubber en kina te concentreren.

Er zou voor de rubber een aparte instelling gecreëerd worden, het Nederlands Indisch Rubberfonds (NIRUB), dat tot taak had de rubberproduktie en -handel op gang te brengen. In eerste instantie was het de bedoeling de produktie en handel geheel onder regeringscontrole te brengen. De Nederlands-Indische regering achtte het, gezien de abnormale situatie na de oorlog, niet raadzaam de produktie van rubber direct in handen van privé-ondernemers te geven. Dezen waren niet erg ingenomen met de plannen van de regering en zetten hun bezwaren uiteen. Naar hun mening moest Nederlands-Indië zich richten op de behoeften die in de wereld leefden. De particuliere ondernemers zouden dat beter kunnen beoordelen dan de overheid. Na talrijke onderhandelingen werd een compromis tussen de beide partijen bereikt: de exploitatie zou voor rekening van de ondernemers plaatsvinden, daartoe gemachtigd door het NIRUB⁶.

Het NIRUB werd uiteindelijk dan toch opgericht, hoewel verscheidene ondernemers bezwaren bleven houden. Het fonds was een publiekrechtelijk lichaam, dat tot doel had de export van rubber zoveel mogelijk te bevorderen. Het zou voor deze doeleinden geldmiddelen ter beschikking stellen voor de aankoop van benodigde materialen en zorgdragen voor de in- en verkoop van rubber.

Als gevolg van de niet voorziene politieke omstandigheden kon het NIRUB pas na de Eerste Politionele Actie daadwerkelijk aan de slag. Echter eind 1947 waren de werkzaamheden die het NIRUB ten behoeve van de ondernemingen verrichtte reeds grotendeels aan particuliere organisaties overgedragen. Het Rubberfonds is van groot belang geweest voor het herstel van de ondernemingen door het beschikbaar stellen van transportmaterialen en andere materialen benodigd voor het herstel van de produktie⁷.

Het herstel verliep dan ook niet onbevredigend. Alhoewel men zowel in de rubber als de tabak had te kampen met materiaal-en arbeidsschaarste, werden door grote inspanningen van ondernemers en de betrekkelijk rustige politieke situatie in het noordoosten van Sumatra in 1947 en de eerste helft van 1948 relatief gezien goede resultaten geboekt⁸.

Een groot probleem voor de ondernemers werd gevormd door de occupaties van ondernemingsgronden door de inheemse bevolking voor de verbouw van voedselgewassen. Reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog had deze ontwikkeling zich ingezet en zette zich na 1945 versterkt voort. De oorzaak hiervan was het voortdurende tekort aan rijst en andere voedingsgewassen in dit gebied, dat zo sterk op de teelt van exportgewassen was gericht⁹. De overheid vaardigde ordonnaties uit om deze occupaties tegen te gaan, maar slaagde daar niet in; zij namen zelfs toe.

Om de bestaande problemen het hoofd te kunnen bieden, kwam in de tabaks-

sector in 1947 een samenwerking tot stand tussen de grootste tabakmaatschappij op Sumatra, de Deli-Maatschappij en de nummer twee, de Deli-Batavia Maatschappij: vanaf 1947 gingen zij de tabak gezamenlijk produceren.

Het herstel werd negatief beïnvloed door de politieke onrust, die medio 1948 ontstond als gevolg van het conflict tussen de Nederlandse en Republikeinse autoriteiten en die in december 1948 leidde tot de Tweede Politionele Actie. Deze actie had niet het bevrijden van economisch belangrijke gebieden tot doel, maar het vernietigen van de Republiek. Voor het noordoosten van Sumatra had deze actie een negatief effect: met de betreffende politieke rust was het gedaan en de ondernemers kregen te maken met veelvuldige guerilla-aanslagen. Onder druk van de Verenigde Naties werd dit militaire optreden spoedig stopgezet. De onderhandelingen werden hervat en de Ronde Tafel Conferentie kreeg gestalte, die uiteindelijk in december 1949 leidde tot de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië.

Bij de Nederlandse ondernemers leefde de wens dat de werkomstandigheden na de onafhankelijkheid zouden verbeteren, getuige het volgende citaat uit het jaarverslag van de Deli-Maatschappij 1947-1949:

Sedert de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 is de veiligheid in Deli weder belangrijk beter geworden en wij spreken de hoop uit, dat in de naaste toekomst de orde en rust in de jonge nieuwe staat weder mogen terugkeren, opdat met alle krachten kan worden gewerkt aan het economisch herstel van Indonesië.

Het feit dat Indonesië geen Nederlandse kolonie meer was, gaf geen reden tot wanhoop; zij hadden er vertrouwen in dat het ondernemersklimaat, in vergelijking met de afgelopen jaren zou verbeteren omdat men dacht dat orde en rust zouden terugkeren.

Hier en daar heerste onder de ondernemers twijfel ten aanzien van de voortzetting van hun bedrijven in Indonesië. Dit was niet van werkelijk serieuze aard en zoals zij zelf zeiden: "onwelkom, omdat men van nature het bedrijf graag voort wil zetten".¹⁰

De periode 1950-1957/58

Na de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 werkten de Nederlandse rubber- en tabaksondernemers voort aan de wederopbouw van hun ondernemingen. Een aantal belangrijke problemen dienden zij het hoofd te bieden.

Een groot obstakel bleef de occupatie van ondernemingsgronden door de inheemse bevolking. Ook in de jaren vijftig bleven deze toenemen, ondanks pogingen van de autoriteiten de zaak te regelen. In 1953 nam de kwestie dus-

danige vormen aan dat de Indonesische regering zich actief met de zaak ging bezighouden. Er werd een staatscommissie ingesteld, met in haar midden twee vertegenwoordigers van de particuliere landbouwondernemers, die de regering advies moest geven in deze netelige kwestie. Nieuwe occupaties werden niet langer toegestaan; tegen personen die zich na 27 augustus 1953 aan occupatie schuldig zouden maken, zou vervolging ingesteld worden. De leiding van de Deli-Maatschappij realiseerde zich dat dit vraagstuk zeer moeilijk op te lossen zou zijn, maar zij had het volste vertrouwen in de commissie dat zij de zaak tot een goed einde kon brengen¹¹.

Veel somberder gestemd waren de ondernemers wat betreft het tweede probleem, de arbeidsonrust. Die werd veroorzaakt door de veelvuldige looneisen en bijkomende stakingen en 'go slow-acties' van de steeds machtiger wordende Indonesische vakbonden. Zij wensten dat de door de inflatie sterk gestegen kosten van het levensonderhoud gecompenseerd werden en eisten tevens een reële loonsverhoging. Bovendien kwamen de sterk gestegen materiaalprijzen hierbij en de bij de loonstijgingen achterblijvende produktiviteit. Dit soort zaken legden een grote druk op de produktiekosten van de Nederlandse ondernemers¹².

In 1951 brak een algemene staking uit. De Indonesische regering beoordeelde de situatie als ernstig en besloot in te grijpen. Zij verhoogde de lonen en breidde het voedselpakket uit, om de arbeiders tevreden te stellen en hen weer aan het werk te krijgen. De kosten van deze maatregelen werden op het bedrijfsleven verhaald, hetgeen een aanzienlijke kostenstijging betekende. Volgens de Deli-Maatschappij kon men nog niet spreken van een stabiele situatie. Door de maatregelen traden wel merkbare verbeteringen op in de arbeids sfeer. Voor het eerst sinds lange tijd steeg de arbeidsproductiviteit.

Op Sumatra was lange tijd gebrek aan arbeiders en Europees stafpersoneel. De Deli-Maatschappij trachtte dit op te vangen door bepaalde werkzaamheden te mechaniseren. Daar de Indonesische autoriteiten van mening waren dat ook binnen het hoger personeel van de ondernemingen plaats moest zijn voor Indiërs, werd het in de loop der tijd steeds moeilijker om verblijfsvergunningen te krijgen voor Nederlands personeel¹³.

Een bron van ergernis voor de rubber- en tabakspianters vormde de deviezenpolitiek van de Indonesische regering in het begin van de jaren vijftig. De tabaks- en rubbersector waren, zoals gezegd, exportindustrieën: vrijwel alle tabak en rubber werd naar Europa en de Verenigde Staten verscheept. De deviezenpolitiek van de Indonesische regering werkte echter zeer nadelig voor de export. In 1950 werd een systeem van deviezencertificaten ingevoerd, dat

erop neer kwam dat men om te exporteren en te importeren valutacertificaten moest kopen. In de praktijk had dit tot gevolg dat voor de Nederlandse gulden ter betaling van invoer uit Nederland drie roepiah betaald moest worden, terwijl bij export naar Nederland de verdiende gulden slechts twee roepiah voor de exporteur opbracht: de export dreigde niet lonend te zijn.

Dit dubbele koersstelsel was te ingewikkeld en daarom werd in 1952 een enkelvoudig koersstelsel ingevoerd. De Indonesische schatkist kreeg minder inkomsten en daarom werd er door de regering een additioneel uitvoerrecht van 25% geheven op exportgoederen die zij sterk genoeg achtte om dit te dragen. In augustus 1952 werd hieraan de maatregel van de invoerbewijzen toegevoegd; iemand die goederen wilde importeren (zoals het kopen van kapitaalgoederen en materialen voor herstel) moest de toestemming hiervoor kopen in de vorm van een invoerbewijs. De prijs hiervan varieerde van 33,3% tot 200% van de invoerwaarde van die importgoederen¹⁴. Duidelijk mag zijn dat deze deviezenpolitiek niet stimulerend werkte voor de tabaks- en rubberindustrie op Sumatra's oostkust.

De twee industrieën kampten ieder met nog een specifiek probleem. De tabakssector werd al sinds de jaren twintig geconfronteerd met een dalende vraag naar Sumatraans tabaksblad. De oorzaken hiervan waren a) het veelvuldiger gebruik van het Sumatrablad als dekblad in plaats van het daaronder gelegen omblad, waarvan meer nodig was en b) het dunner worden van het Sumatraanse blad waardoor per hoeveelheid meer bladeren werden aangekocht. Aan het einde van de jaren veertig en in de jaren vijftig daalde die vraag nog verder, doordat op de Europese en Amerikaanse markten kleinere sigaren werden gebruikt, waarin men andere (goedkopere) bladeren gebruikte. Bovendien kwam het matteren van sigaren in zwang waardoor men een mindere kwaliteit blad kon gebruiken. Dit inzakken van de vraag zorgde voor extra problemen voor de tabaksplanters¹⁵.

Voor de rubber speelde naast de hoge kostprijzen de lage verkoopprijs als probleem. Dit was het gevolg van de concurrentie van de Amerikaanse synthetische rubber. De Amerikaanse regering was geenszins van plan de in de oorlog ontstane synthetische rubberindustrie te liquideren, ook al zou er voldoende aanvoer van natuurrubber zijn, omdat rubber een strategisch belangrijk produkt was, waarvoor zij niet afhankelijk van andere landen wilde zijn. De natuurrubberindustrie moest rekening houden met een blijvende concurrentie van de synthetische rubberindustrie¹⁶.

De tabakssector droeg verschillende oplossingen aan: zo kwam er een samenwerkingsverband tussen de twee belangrijkste tabaksondernemingen van Sumatra,

de Deli Maatschappij en de Deli-Batavia Maatschappij tot stand. In 1953 nam de Deli-Maatschappij en de Deli-Batavia Maatschappij over en het jaar daarop werd ook de tabakmaatschappij "Arendsburg" overgenomen. Nog belangrijker was de heroriëntatie van de Deli-Maatschappij op andere produkten en andere markten. Voor de oorlog verwierf zij al belangen in andere cultures, zoals koffie, thee, rubber en palmolie. Na de oorlog werden ook geografisch de blikken verruimd; sterk groeiden de belangen in de Verenigde Staten (bijvoorbeeld aardolie- en gasindustrie). Het relatieve belang van Indonesië daalde voor de Deli-Maatschappij, hoewel de winsten in de Sumatraanse tabak over het algemeen bevredigend waren. De Delische tabaksplanters behaalden tot 1957/58 redelijke resultaten, zij hadden zich op tijd geheeroriënteerd en konden na de nationalisaties buiten Indonesië hun werkzaamheden voort zetten¹⁷.

Ondanks de bovengenoemde problemen van de westerse rubberonderneming- en steeg het produktieniveau. Reeds in 1950 werd het produktieniveau van 1940 voorbij gestreefd. Als gevolg van de Korea-oorlog werden goede zaken gedaan; de verkoopprijs steeg aanzienlijk en er werden flinke winsten behaald. Ondanks het feit dat na medio 1951 de rubberprijzen sterk daalden, bleef de direktie van de Deli-Batavia Rubber Maatschappij hen bevredigend noemen. Dankzij hoogwaardige aanplantingen en sterk toegenomen produktie bleek men in staat winstgevend te blijven produceren¹⁸. Om de problemen beter het hoofd te kunnen bieden, gingen de drie grote rubberproducerende bedrijven (Deli-Maatschappij, Deli-Batavia Maatschappij en Deli-Batavia Rubber Maatschappij) in 1953 een samenwerkingsverband aan, de Verenigde Deli-Maatschappijen.

Tot de nationalisaties behaalden de rubber- en tabakmaatschappijen bevredigende resultaten. De anti- Nederlandse maatregelen van de Indonesische regering in 1957/58 kwamen voor de ondernemers onverwacht, temeer daar de relatie met de Indonesische autoriteiten vrij behoorlijk waren. In 1956, het jaar voorafgaand aan de nationalisaties, was de leiding van de Verenigde Deli-Maatschappijen zeer tevreden over het nauwe contact dat de maatschappij met de Indonesische autoriteiten onderhield:

"Dit contact leidt tot wederzijds begrip van de problemen, die zich met betrekking tot ons bedrijf in Indonesië voordoen. Gaarne geven wij uitdrukking aan onze erkentelijkheid

*voor de tegemoetkomende wijze, waarop de Indonesische autoriteiten ons steeds in de gelegenheid stellen deze problemen met hen te bespreken*¹⁹.

Daarentegen was in ondernemerskringen kritiek waar te nemen op de houding van de Nederlandse regering in haar conflict met de Indonesische regering in de kwestie Nieuw Guinea. De acties die uit ontevredenheid over de houding van de Nederlandse regering ondernomen werden, richtten zich voornamelijk tegen het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië²⁰. Men hoopte dat de Nederlandse regering zich zou realiseren dat de houding die zij in deze kwestie innam zeer nadelig zou kunnen uitwerken voor het Nederlandse bedrijfsleven.

De nationalisaties moeten naar onze mening dan ook vooral gezien worden in het licht van de slechte verhouding op politiek gebied tussen de Nederlandse en Indonesische regering (met name als gevolg van de kwestie Nieuw Guinea).

Conclusie

Na de Tweede Wereldoorlog stonden de rubber- en tabakplanters voor de grote opgave hun bedrijven weer op te bouwen. Het werd als snel duidelijk dat het gunstige ondernemersklimaat van voor de oorlog niet terug zou keren. Allereerst kreeg men te maken met de door de Republikeinen bezette ondernemingen, waardoor in de eerste tijd na de oorlog geen begin met het herstel gemaakt kon worden. Men realiseerde zich dat aan de Nederlandse heerschappij over Nederlands-Indië spoedig een einde zou komen, maar dit ontmoedigde de ondernemers niet. Na de onafhankelijkheid in 1949 hoopte men dat de orde en rust zouden terugkeren, zodat de bedrijven weer tot bloei zouden kunnen komen. Voor de ondernemers was stabiliteit een primaire voorwaarde voor de bedrijfsvoering. De problemen van occupaties, arbeidsonrust, tekort aan arbeiders en stafpersoneel, deviezenregime en de specifieke problemen voor rubber en tabak bleven een belemmering voor daadwerkelijke bloei vormen. Toch kunnen we de resultaten, gezien de omstandigheden, niet onbevredigend noemen.

A.W.J. BIEMANS

R.C.M. KLEINGELD

NOTEN:

1. Dit artikel is een bewerking van onze gezamenlijke doctoraalscriptie voorgelegd aan de Subfaculteit der Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Leiden.
2. P.J. Drooglever, "Dekolonisatie van Oost- en West-Indië", in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 15 (Haarlem 1982) 421.
3. *Jaarverslag van de Deli-Maatschappij (D.M.) 1947-1948 en Jaarverslag Van de Deli-Batavia Maatschappij (D.B.M.) 1940-1947.*
4. De ontwikkeling van de ondernemerslandbouw na de oorlog deel III c. De situatie na de oorlog (tot eind 1949), Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage (ARA), *Archieven betreffende cultuurmaatschappijen werkzaam in Nederlands Indië/Indonesië (ACNI), Internationale Vereniging voor de rubbercultuur in Nederlands-Indië/Indonesië (IVRNI)*, 513.
5. Rubberrehabilitation programm door Honig 6-4-1945, ARA, ACNI, IVRNI, 513.
6. Notulen van een vergadering van het werkcmité ter bestudering van de rubberrehabilitatieplannen der Nederlands-Indische regering, 27-7-1945, ARA, ACNI, IVRNI, 513.
7. De ontwikkeling van de ondernemingslandbouw na de oorlog, deel III c de situatie na de oorlog (tot eind 1949), ARA, ACNI, Federatie voor Nederlandse Bergcultuurondernemingen (FEDERABO), 230.
8. *Jaarverslag D.M. 1947/48 en 1948/49 en Jaarverslag D.B.M. 1948-1949.*
9. G.C. Allen en A.G. Donnithorne, *Western enterprise in Indonesia and Malaya* (Londen 1957) 74-75 en 100.
10. Bedrijfshervatting in Nederlands-Indië 6-10-1947, ARA, ACNI, Federabo, 228.
11. *Jaarverlag D.M. 1953.*
12. *Jaarverlagen D.M. 1950-1958 en Jaarverslagen D.B.M. 1950-1952*
13. H.C. Bijleveld, "De vervanging van Nederlanders door Indonesiërs in de bergcultures", *Economisch-statistische berichten* (17 mei 1950) 385.
14. *Jaarverslag D.M. 1949-1950 en A. Houwink, "De monetaire ontwikkeling in Indonesië 1949-1953", Economisch-statistische berichten* (12-5-1954), 372-373.
15. W.J. van de Woestijne, *Onderzoek naar de beteekenis en vooruitzichten van de Nederlandschen handel in ruwe tabak* (Amsterdam 1947) 51.
16. De ontwikkeling van de ondernemingslandbouw deel IIIc, ARA, ACNI, Federabo 230.
17. *Jaarverslagen D.M. en de D.B.M. 1950-1958.*
18. *Jaarverslagen Deli-Batavia Rubber Maatschappij 1952*
19. *Jaarverslag Verenigde Deli-Maatschappijen 1956*
20. Afschrift brief van de Internationale Crediet- en Handelsvereniging 'Rotterdam', 24-12-1951, ARA, ACNI, Ondernemersraad voor Nederlands-Indië/Indonesië, 155.